

Trojí udržitelnost

O ekonomice po konci (starého) světa

Frank Peschel

Světová ekonomika je v krizi. Kdo by o tom dnes pochyboval? V obecném vědomí je hlavně její finanční stránka - například krize eura vyvolaná předlužením některých států eurozóny. Politici cestují od jednoho summitu k druhému, aby konečně vyřešili krizi a předešli všeobecnému krachu, ale jakmile se podaří udělat „velký krok kupředu“, hned slyšíme skeptiky, že to nebude stačit.

Nechceme zde ztrácet čas planými úvahami o tom, jaká jsou pro a proti těmto opatřením. Jde nám spíše o pochopení současné ekonomické situace. Neboť navenek chaotický běh ekonomie svědčí buď o bezradnosti ekonomů, nebo o plánu, který potřebuje vyostření finančních vztahů, aby dosáhl určitých cílů. A pak je otázkou, jsou-li tyto cíle dobré či ne (nebo dobré jen pro určitý okruh lidí). Světová ekonomika je tedy skutečně v krizi ale ve smyslu, že může zvolit cestu: cestu k všeobecné udržitelnosti - tedy k pravé hospodárnosti nebo k dalšímu plýtvání, které bude sloužit jen některým.

Nové víno do starých měchů

Ptáme-li se po základech dnešního hospodaření, musíme až k zakladateli moderního národohospodářství Adamu Smithovi. Žil v době osvícenství. (1723-1790), kdy vznikaly nejdříve v Anglii a pak v celé Evropě a v Americe zcela nové ekonomické vztahy. Společnost postupně přecházela od agrárního hospodaření k industrializaci, ve které se uplatnila nová dělba práce a její mechanizace. Smith zažil vynález parního stroje krajanem Jamesem Wattem, ale důležitější pro jeho teorie byly manufaktury, v nichž mohl pozorovat novou dělbu práce a její důsledky. Zjistil, že národní bohatství už nespočívá výhradně na zemědělské produkci nebo na výhodné obchodní bilanci, ale na veškeré užitečné práci, která je tudíž vlastním pramenem národního bohatství a zároveň vlastním měřítkem hodnoty hospodářských statků. Tímto zjištěním vystihl společenský pohyb směrem k moderní ekonomice - našel nové víno.

Jádrem jeho učení je však věta, že osobní zisk jednotlivce (pud k vydělávání) a na něm spočívající volná konkurence hospodářských sil vede k nejužitečnějšímu rozdělení hospodářských činností a k její nejlepší kombinaci, a tím k největší produktivitě národního hospodářství. Prostřednictvím dělby práce a volného uplatnění hospodářských sil (volný trh) se dosahuje vyrovnávání mezi potřebami a prostředky, mezi námahou a odměnou, čili se dosahuje nejpřiměřenější ceny zboží, takže každý účastník produkce dostává správný podíl. V mezinárodním měřítku to vede ke vzájemnému doplňování a uspořádání různých hospodářských odvětví, k výměně sil a zboží, na čemž se zakládá blaho lidské společnosti. Roli státu omezil na požadavek odstranění různých překážek a zábran omezujících volný vývoj hospodářských sil, jako jsou cechy, cla a podobné věci. Jeho učení padlo tehdy na velmi úrodnou půdu, možná právě proto, že líčil a systematizoval jen to, co pozoroval kolem sebe. Jeho myšlenky tržního hospodářství prošly časem různými obměnami.

Někdy se preferoval úplně volný trh, jindy trh, do kterého různou měrou zasahuje stát a například zmírňuje sociální tvrdost. V zásadě však Smithovy základní myšlenky působí dodnes a je nutné se jimi trochu více zabývat, abychom lépe pochopili hnací síly současné ekonomiky.

Jeho učení se opírá o tři body. Základním bodem je užitečnost konkurence, vyplývající z pudu vydělávat pro sebe (a své bližní) co nejvíc k živobytí. Druhý je předpoklad, že středobodem veškeré hospodářské činnosti je trh. Třetí je názor, že takzvaná prestabilní harmonie, vložená samotným Stvořitelem do stvoření, vyvolává při volné hře hospodářských sil na trhu jejich vyrovnávání, tedy nejpřiměřenější ceny zboží a spokojenost všech. Většinou se v tomto ohledu hovoří o neviditelné ruce trhu. Z čeho pramení tyto tři body?

Pud vydělávat pro sebe co nejvíc je postojem samoživitele - člověka v agrární společnosti. Sedlák pracuje na svých polích, aby uživil sebe i rodinu. Je-li úroda špatná, vládne nouze, je-li dobrá, mají se všichni dobře. Je jasné, že konkurence tam nemá místo. Na to je jednotlivý sedlák příliš úzce omezen polohou, velikostí i jakostí svých polí. Dále je závislý na podnebí a počasí daného roku. Nemůže jen tak zvýšit úrodu ani při sebevětší snaze. Mohl by ji podstatně zvýšit jen zvětšením plochy svých polností, což je otázka majetku. Kdo vlastní mnoho, má větší předpoklad stát se bohatým. Tady vidíme, že postoj samoživitele je úzce spojen s pojmem soukromého vlastnictví, který dokonale vypracovali Římané.

Stačí-li sedlákovi úroda na to, aby z ní něco prodal, může uspokojit své potřeby. Může si dovolit určitý blahobyt. Nástrojem pro uspokojování takovýchto potřeb je obchod. Jeho vedlejším článkem je řemeslo, které vyrábí část žádaných věcí. Jak řemeslo, tak obchod žijí ze zemědělské nadprodukce, čili město žije z nadprodukce venkova. S nárůstem produktivity na polích rostl pomalu i význam trhu, jenž umožňoval uspokojování dalších potřeb. Bohatý trh byl tedy znamením blahobytu. Nebo slovy Smithovými: Do jeho dob spočívalo národní bohatství především na zemědělské produkci a na výhodné obchodní bilanci.

Je patrné, že Smithovy první dva body mají své kořeny v agrární společnosti, tedy právě v předchozím období které chtěl překonat. Jak je to s třetím bodem? Jeho prestabilní harmonie vložená do stvoření samotným Stvořitelem, se má starat o spravedlnost trhu. Je ovšem pouhým teologickým tvrzením. Ve skutečnosti zasahovaly do fungování trhu rozličné vnější moci, z nichž byla nejsilnější regulací obecná duchovní kultura a její názor pravidla a obyčeje. Dnes víme, že ceny zboží vznikly původně z oběti, což se dodnes odráží například ve slovech šekel¹, obolos nebo moneta. Šekel znamená v sumerštině snop obilí. Řecký obolos znamená rožeň a poukazuje na obětování masa. Moneta je přízvisko římské bohyně Juno. Na začátku se tedy o spravedlnost obchodu staralo kněžstvo v chrámech. Později jeho vliv slábl, ale nesmíme podceňovat vliv křesťanského kněžstva na chování lidí prostřednictvím obecného učení, například zákazem úroků, a především povinností zpovědi. Odchytky od uznaných zvyklostí se tím samy od sebe omezily. U Smithe se stal původně svatý řád tržního života pouhou abstrakcí. Není divu, vždyť v jeho době se už téměř vytratil. Hospodářské dějiny od devatenáctého století jasně ukazují, že žádná prestabilní harmonie neexistuje.

Paradigma tržního hospodářství podle Smithe je tedy pokračováním ekonomických vztahů agrární společnosti, které se k nové práci už nehodí. Smith

1 Izraelská měnová jednotka

nalil nové víno do, starých měchů. Podnikatel-samoživitel, který podniká pro osobní zisk, se nechová jako podnikatel, ale jako obchodník. Snaží se z rozdílu potřeb vytěžit co nejvíc. Nakoupí někde nejlacinější suroviny, jinde si na trhu práce koupí nejlevnější pracovní sílu a na kapitálovém trhu si obstará potřebný kapitál. Vyrobené zboží se pak snaží prodat co nejdražší, aby byl zisk co největší. To se daří nejlépe, když je konkurence slabá. Akcionář se chová jako sedlák, jenže jeho půdou není pole, ale podnik. Má mu přinášet co největší „úrodu“. Na rozdíl od sedláka však na svém „poli“ nemusí pracovat. Je tedy spíš velkostatkářem. Profesor ekonomie Gero Jenner hovoří o plíživé refeudalizaci společnosti. Spíš bychom mohli říci, že společnost tržního hospodářství uvízla ve feudálních vztazích, ale bez jejich regulačních sil.

Přidejme ještě krátkou připomínku k trhu. Má uspokojovat rozdílné potřeby. Tuto svou funkci může však splnit jen tehdy, jsou-li si účastníci obchodu rovni. V agrární společnosti měla většina lidí aspoň základní zajištění životních potřeb. U nově se tvořící dělnické třídy tomu už tak nebylo. Proto má podnikatel vždy převahu a může dělníka coby účastníka obchodu - živobytí za pracovní sílu - vykořisťovat. Musíme tedy hledat nové měchy, do kterých by se nový druh práce hodil.

Tvorba hodnot

V čem spočívá povaha nové práce? Dělník dělá něco, co samo o sobě nemá smysl, často jen jeden úkon v delším výrobním procesu. Tuto činnost - beze stroje nebo s ním - umí velmi dobře, čímž se zvyšuje produktivita, ale jen tehdy, skládají-li se všechny postupy do smysluplného celku. Povaha nové práce je tedy co do vnější formy altruistická. Má význam jen v součinnosti všech dílčích procesů. V současném období pokročilé industrializace se sice vnější podoba práce podstatně změnila, ale její jádro je totéž. Dělník je jednak odkázán na to, že mu jiní něco dodávají a další v jeho práci pokračují, jednak nemůže vlastní produkci spotřebovat. Totéž platí pro podniky. Každý vyrábí pro ostatní - a počítá s tím, že ostatní v celku vyrábějí ty věci, které potřebuje on. Nikdo nemůže být samoživitelem. Živobytí vzniká jen součinností všech.

Do toho altruistického gesta však smýšlení zakládající se na Smithově učením vnáší zpět prvek samoživitele. Dnešní lidé se domnívají, že pracují pro peníze, aby z nich mohli žít. Ale žádný člověk - ani nejbohatší - nemůže žít z peněz. Za peníze si jen kupuje zboží a služby, ze kterých žije. To se zdá být banálním zjištěním, ale vězí v tom potenciál skutečného obratu, nejdříve vnitřního, který se později může promítnouti do vnějších vztahů.

Zopakujme si: Žijeme ze zboží a služeb, tedy z práce druhých. Jak z nich žijeme, nezávisí na nás, ale na druhých. Záleží na tom, zdali to, co chceme spotřebovat, je dobré či ne, zda to má opravdovou hodnotu či ne. Dejme si příklad. Existují různé způsoby výroby vajec. Nejvýnosnější je chov slepic v klecích určitého rozměru s přesně odměřenými dávkami krmiva vědecky určeného složení a s automatickým sbíráním, tříděním a balením hotových vajec. Ale nosnice mohou žít i venku, volně pobíhat, hledat si potravu atd. Výsledné zboží - vejce - má pak jinou hodnotu. To není třeba komentovat - každý snad už ví, co oba způsoby přinášejí. Nás bude zajímat aspekt hodnoty. První vejce je bezesporu lacinější, nemá však takovou hodnotu jakou by mělo mít.

V současné době vládne hospodářský systém, na jehož začátku jsou peníze - kapitál. Ty se investují do výroby určitého zboží, ale proto, aby na konci přinesly co

největší peněžní zisk - což je mentalita samoživitele Hodnota zboží se sice nesmí zanedbávat, jinak by se nedalo prodat a neby by žádný zisk, ale není účelem výroby spíš jejím vedlejším produktem. Tento koloběh peníze - zboží - peníze je třeba obrátit v koloběh zboží - peníze – zboží. Zisk z výroby nemá být jejím účelem, má sloužit k jejímu opakování a vylepšování. Podrobněji to rozebereme v dalším textu. Jak by vypadaly společenské vztahy, kdyby každý neusiloval o co největší peněžní výdělek, ale o to, aby své schopnosti věnoval vytváření co největšího množství opravdových hodnot? Tvorba hodnot v součinnosti všech zúčastněných je podstatou nové práce. Vědomé úsilí o vytváření odpovídajících forem je novým měčem, do kterého má být vlita.

Trojí udržitelnost

To nás přivádí k obecné otázce životních hodnot. Co je nám například platný velký výběr různého zboží, když si jeho výrobou znečišťujeme, nebo dokonce ničíme životní prostředí, když zvýšení životní úrovně na jedné straně má za následek její snížení na straně druhé? V obecném povědomí se už před určitou dobou vyskytl pojem udržitelnosti hospodářského života, čímž se většinou myslí ekologická udržitelnost. Stačí zde zmínit její základní podmínky: šetrnost v oblasti surovin, obnovitelné energie, ekologická likvidace odpadů a podobně. Patří sem pojmy biomimikry a přírodní kapitalismus, což jsou pokusy nechat se poučit přírodou, jaká řešení technických problémů jsou neekologičtější. Ukazuje se stále jasněji, že musíme myslet pokud možno v koloběžích, které jsou přírodním prostředkem, jak žít co nejzdravěji i co nejhospodárněji. To vše se má uplatňovat v různých oblastech podniku: při výstavbě budov a jejich vybavení stroji, při výběru surovin a energie a v dalších oblastech.

Jedna stránka ekologie je ovšem málo v povědomí. Příroda nám všechno poskytuje zdarma. Peníze stojí jen lidský podíl, čili práce člověka vložená do těžby surovin. Přitom se člověk chová velmi sobecky. Stále od přírody bere, ale nevrací jí zhora nic. Není divu, vždyť nás materialismus posledních staletí učil vidět v přírodě něco, co svou podobu získalo náhodně evolucí a samo o sobě nemá význam ani hodnotu. Jediný význam spočívá v hodnotě pro nás. Při tomto vidění světa můžeme brát, co je nám libo. Pomalu však narůstá i vědomí, že tomu tak není: Že v přírodě žije - neviditelně pro nás - nespočet bytostí, které všechno udržují v chodu. Přijímáme-li tedy něco od přírody, máme se chovat, jako bychom přijali dar od někoho, koho si vážíme. Máme přinejmenším vrátit dík a v určitých případech jakoby vyjednávat, zda, kolik a jak smíme těžít suroviny různého druhu. To se ovšem zatím zdá absurdní, ale pohled na poslední desetiletí nás může poučit: Jestliže přírodě nic nevracíme, pak si ona bere v podobě přírodních katastrof. I tento bod patří k ekologické udržitelnosti.

Druhou významnou stránkou udržitelnosti je udržitelnost hospodářská, která se nejjasněji projevuje v koncepci a v provedení výrobních postupů, tedy tam, kde se odehrává vlastní tvorba hodnot. Vypadá jako samozřejmost, že by výrobní postupy měly být co nejšetrnější, ale zdaleka tomu tak není pokaždé. Šetrnost se dnes zaměřuje zejména na finanční náklady, a protože jsou ve světě velké rozdíly ve mzdách, je z této logiky „šetrnější“ nechat vyrobit třeba určité součásti stroje na druhé straně zeměkoule a nechat je putovat po moři přes velké vzdálenosti. Tato „šetrnost“ je však jen zdánlivá. Z hlediska opravdové hospodárnosti je to plýtvání energií a dopravní infrastrukturou, nehledě na znečišťování moře a vzduchu.

Koncepce výroby má usilovat o to, aby spotřeba surovin, energie a pracovní síly, která se zde chápe v doslovném smyslu, byla v daném čase co nejšetrnější. To má pak významný dopad na samotné výrobky i na výrobní prostředky, které se dostávají do souladu i s ekologickou udržitelností. Z hlediska zisku je například lepší, mají-li výrobky jen určitou trvanlivost, aby jich výrobce mohl prodat více. Z hlediska hospodárnosti je však lepší, když jsou výrobky trvanlivé dlouho a je možné je opravovat i případně vylepšovat. K tomu však máme ještě daleko.

Jak jsme viděli, dobrá koncepce výrobních postupů vede k šetrnosti ve spotřebě surovin a energie. Zmínili jsme také pracovní sílu. Lidskou silou se zajisté šetří mechanizací a automatizací práce. Vede to však často k jednostrannosti těch úkonů, které na člověka zbývají, a tím opět k větším opotřebovávání lidských sil. Tento fenomén je znám a existují už různé pokusy mu odpomáhat: Místo práce na běžícím pásu, při níž pracovníci opakují celý den jeden pohyb, se například zřizují skupiny, ve kterých pracovníci společně vyrábějí určité zboží a činnosti si střídají. Sem patří i pracovní hygiena, například správné pauzy k zotavení, jejichž účinnost se dá zvyšovat gymnastikou, jógou neb dokonce eurytmií. To všechno snižuje nemocnost a zvyšuje kvalitu života. Patří sem i pohyblivá pracovní doba díky níž mohou zaměstnanci lépe skloubit práci s osobními potřebami a také to, že zastávají práci co nejvíce odpovídající svým schopnostem. Posiluje to vědomí, že jejich práce má smysl, a zvyšuje motivaci. Na to všechno má dbát dobrý manažer - vždyť jsou to parametry, které bez vynaložení dalších prostředků podstatně zvyšují produktivitu, a jsou tedy hospodárné. Různé metody, které jsme zde zmínili, se už leckde uplatňují, ale ještě se nestaly obecnou praxí, zejména ne v zemích s takzvanou levnou pracovní silou. K opravdové hospodářské udržitelnosti je ještě dlouhá cesta.

Nejdůležitější stránkou udržitelnosti, o které se dnes nehovoří téměř vůbec, je udržitelnost sociální. Přitom sociální problémy bijí do očí nejvíce. Toto opomíjení souvisí s obecně uznávaným Smithovým učením: konkurence jako hnací síla hospodářství a harmonie, která vzniká automaticky působením trhu. Viděli jsme, že to vede k rostoucímu zbláznění, neboť za konkurencí se skrývá smýšlení samoživitelů, kteří pracují sami pro sebe. To, co mají dát druhým, tedy i mzdu, vidí jako své náklady, a z důvodu „hospodárnosti“ se mají náklady udržovat co nejnižší. Není třeba dále rozvádět, že to vede k sociálním nepokojům.

Když však vyjdeme z toho, že hnací silou ekonomiky je tvorba hodnot, naskytne se úplně jiný obraz. V tu chvíli je středobodem pozornosti člověk. Uvažujeme-li o něm jako o spotřebiteli, ptáme se, jakých hodnot je mu zapotřebí. Vidíme-li ho jako výrobce (či poskytovatele služeb), ptáme se, jak může nejlépe uplatnit své schopnosti. Projeví se to ve třech oblastech hospodaření:

První oblastí je to, že výrobce bude usilovat o skutečnou kvalitu svých produktů včetně toho, co souvisí s ekologickou a ekonomickou udržitelností. Potřebuje k tomu vlastní výzkum, například pro nové ideje, pro aplikaci nejnovějších vědeckých výsledků a jejich sladění s vlastní výrobou, pro vylepšování výrobních procesů a tak podobně. K tomu patří také školení personálu, ovšem v tom smyslu, jak se jednotlivec může nejlépe uplatnit podle svých schopností, nebo které schopnosti si může ještě osvojit. I průzkum trhu pro zjišťování skutečných potřeb spotřebitelů spadá do té oblasti. Jsou k tomu zapotřebí peníze, ale tyto „náklady“ (úmyslně je dáváme do uvozovek) mají zcela jinou povahu než třeba náklady na suroviny či energii. Jsou něčím hotovým. Ve výzkumu se však připravuje budoucnost, to, co ještě není. Čtenář může namítnout, že takové oddělení bude mít každý výrobce, jinak by nemohl vůbec obstát. To je pravda. Velký rozdíl však spočívá v tom, že dnes se to dělá s úmyslem předstihnout konkurenci. Kdo je první nebo nejlepší, má vůči konkurenci náskok, a

tak lepší šanci vydělávat. To je z hlediska společenské hospodárnosti mrháním prostředků, protože se na mnoha místech dělá totéž, místo aby se společným výzkumem zvyšovala efektivita. Konkurence není hospodárná.

Druhou oblastí je to, že zaměstnanci potřebují žít v dostatečné spokojenosti, a k tomu potřebují peníze. Část toho, co podnik vydělává, má plynout do mezd. Zde je důležité, abychom se na tuto skutečnost podívali správně. Převládá mínění, že mzdy jsou náklady. Podnik potřebuje pracovní sílu, kterou si kupuje na trhu práce. Kupuje si ji stejně jako rudu či ropu, jako něco, co lze odměřit v krychlových metrech nebo tunách. Řekneme-li si to takto natvrdo, je náhle jasné, že se v tu chvíli jedná s člověkem jako se surovinou. Vlastní člověk se přitom úplně ztrácí. Nicméně skutečnost je jiná, je jen třeba ji správně vidět. Pracovníci zajišťují svou práci výrobou. Přitom je jedno, zda je jejich práce jednoduchá či složitá. Výroba může běžet jen součinností všech zúčastněných. A mzdy jsou prostředkem, aby mohli pracovat i v budoucnosti. Mzdy tedy zajišťují budoucí práci, a stlačíme-li je, odřezáváme si budoucnost, neboť pracovníci pak nemohou dostatečně regenerovat, aby zítra vykonali stejnou práci jako dnes. „Najmeme si další!“ - to je smýšlení, které v člověku vidí skutečně jen „surovinu“.

Věc má ovšem ještě jinou stránku. Mzda znamená pro zaměstnance prostředek k uspokojování potřeb. Pokud prostředky nemají, nemohou nakupovat, a výrobce proto musí zlevnit. Jeho zboží tedy nemůže na trhu docílit cenu, jakou by potřeboval. Ekonomové říkají, že v rukou spotřebitelů musí být kupní síla, ale ještě není dostatečně v povědomí, že v tom vězí potence opravdové hospodářské prosperity. Nutno zdůraznit, že potřebného účinku dosáhne až tehdy, uskuteční-li se změna v celé společnosti. Ale v tom právě spočívá povaha nové práce.

Třetí oblast sociální udržitelnosti je zatím téměř úplně neznámá. Spotřebitel má být s to náležitým způsobem ohodnotit zboží, které kupuje. Poskytuje-li výrobce kvalitní výrobek ale spotřebitel kvalitu nepozná, nebude ho kupovat a výrobek na trhu opět nemůže docílit přiměřené ceny. Je to otázka vzdělání čili výše obecné kultury. Z tohoto důvodu by měl každý podnik z vlastního zájmu investovat do obecné kultury, protože taková investice je nejlepším vkladem i do jeho budoucnosti. Podmiňovací způsob předchozí věty naznačuje, že obecné uznání takovéto souvislosti čeká na onen pokrok obecné kultury, který má teprve nastat. Ovšem někdo musí ně kdy začít. Dnes se to praktikuje v zkreslené podobě. Podniky dávají obrovské částky do reklamy, jež zvyšuje známost značky. Značka může znamenat kvalitu, zdaleka však nemusí. Může kvalitu nebo náskok před konkurencí jen předstírat. Značka apeluje také na ješitnost: „Nosím-li boty či šaty této značky, pak jsem někdo.“ Nestojí za tím snaha o hodnoty, ale o co největší zisk, snaha o to, co by se naopak mělo překonat. Viděli jsme, že ekologická udržitelnost usiluje o co největší šetrnost vůči zemi, kterou nacházíme jako hotovou. Snažíme se zachovat si ji tak, aby nám sloužila i nadále. Ekonomická udržitelnost usiluje o co největší efektivitu samotné tvorby hodnot. V ní jsou nejdůležitějším faktorem tvůrčí schopnosti člověka a jejich součinnost, tedy organizace a hygiena práce. O to se musí usilovat teď. Sociální udržitelnost se pak snaží o správnou účinnost duchovních hodnot v sociálním soužití. Představy o hodnotách rozšířené v obecné kultuře ovlivňují hospodářské výsledky v dobrém i špatném smyslu, a stejně tak možnost spotřebitelů s nimi ve svém životě náležitým způsobem nakládat. V tom spočívá naše budoucnost. Teprve součinností všech tří složek udržitelnosti bude možné uzdravení hospodářského života.

Černé slunce

Když je všechno tak jednoduché a stačí změnit pohled na hospodaření, abychom dosáhli větší spokojenosti všech, proč to nefunguje? Proč se sociální vztahy dále vyostřují, místo aby se ubíraly správným směrem? Existuje jeden prvek dnešní sociální struktury, který veškerou snahu o zlepšení poměrů zcela znemožňuje. V tomto článku musí stačit náčrt problému, více se čtenář dozví v příslušné literatuře.

Jak dnes vznikají peníze? Na začátku jsou vlády, které je pro nejrůznější účely potřebují. Protože samy peníze nemají, musí si je půjčit. A tak vydávají dlužní úpisy. Jsou toho schopny, protože mají moc vymáhat peníze od svých občanů prostřednictvím daní. Jakmile se dlužní úpis dostane do rukou banky - cesta účtování, ve kterém hrají svou roli i národní banky, je hodně složitá - stane se vkladem, který lze zapůjčit - za úroky. Banka může první vklad přes rezervní systém ještě zhruba devětkrát znásobit, takže „vznikají“ peníze v desetinásobné výši - z čeho? - z dluhu, který je méně než nic. Státní dluh stojící na začátku pak saje, vysává občany a ti, kteří na základě jeho existence půjčují za úroky další peníze, vysávají také. Mohou si to dovolit, protože mají účast na výsostných právech státu, tedy na jeho moci. A kdo by se jen tak vzdal své moci?

Nazval jsem tuto kapitolu Černé slunce. Slunce vyzařuje teplo a světlo a daruje život. Náš současný finanční systém - jehož začátky vedou do roku 1694, kdy byla v Anglii založena první národní banka - dělá opak. Vysává. Je jako černá díra, která pohltí všechno, co se k ní přiblíží. Teprve až bude peněžní systém založen na vzájemném poskytování hodnot, tedy na něčem, co nevysává, ale „vyzařuje“, můžeme doufat ve zlepšení společenských vztahů.

Článek, který jste dočetli, není vědecký. Naznačuje příčiny hospodářských problémů a jejich možná řešení vesměs jednoduchými úvahami. Proti lze samozřejmě najít mnoho námitek. Pokud se však člověk zabývá současnými problémy a tím, jak o nich jedná odborníci, nemá dojem, že by byli s to alespoň některý z nich vyřešit. Nebo nakonec nechtějí? Protože dnešní plýtvání slouží těm, kdo mají prostřednictvím finančního systému v rukou moc? Asi musí skutečně nejprve zaniknout starý svět, než bude místo pro svět nový. V tuto chvíli však je rozhodně nutné vychovávat lidi, kteří budou vědět, jak nový svět vybudovat. Jestli že k tomu tento článek aspoň trochu přispěl, pak splnil svůj účel.